

УДК 172.13

*М.О. Петренко,
аспірант Київського університету туризму, економіки і права*

КОНЦЕПТ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ В СУЧАСНІЙ КОМУНІКАТИВНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується збільшенням впливу технократичної складової, яка суттєво впливає на взаємовідносини людини та суспільства, що зумовлено результатами «інформаційної революції», глобалізації (переміщення значних людських мас на великі відстані за короткі проміжки часу) та втручанням генної інженерії у генетичний код людини, впливом на екологію всієї планети. Йдеться про те, що досліді у генетичній сфері спричиняють появу низки серйозних етичних проблем, оскільки людина починає втручатися у природні процеси відтворення людей на генетичному рівні, змінюючи риси та розвиток особистості. Наступним важливим викликом перед людиною постає небезпека екологічної катастрофи та загибелі всього людства, зумовлених зростаючим втручанням людини у природні процеси та бездумним використанням обмежених ресурсів. Парадокс полягає у тому, що одна частина людства не може забезпечити свої фізичні потреби для виживання, а інша – потопає в розкоші. То ж постає нагальна потреба у прийнятті колективних рішень та несення колективної відповідальності за умов свідомої, а не примусової участі в означених суспільних процесах. Окреслені вище виклики, які постають перед людиною та суспільством, вимагають філософського осмислення в межах практичної та соціальної філософії. В означеному контексті досить актуальним є розгляд концепту людської гідності в сучасній комунікативній філософії, що і стало предметом даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що саме на цих власне соціально-філософських аспектах комунікативної філософії та комунікативної етики акцентують увагу як іноземні,

так і вітчизняні дослідники, серед яких можна відзначити таких, як К.-О. Апель, Н.Бусова, Д.Бюлер, О.Висоцька, Ю.Габермас, А.Гергун, В.Гьосле А.Єрмоленко, П.Кравченко, В.Кульман, Л.Ситніченко, Д.Усов. Незважаючи на досить широке коло сучасних філософів та мислителів, які досліджують названі проблемні напрями, слід відзначити потребу подальшого розгляду питання зміни концепту людської гідності в сучасній комунікативній філософії.

Так, досліджуючи питання «гідності людини як ціннісного принципу її соціального буття», П.Кравченко звертає увагу на те, що «головний зміст сьогodнішніх суспільних перетворень, створення умов життя, гідних людини, в яких вона знаходила б моральне задоволення від творчості й праці, від усвідомлення своєї корисності», таким чином стаючи «рушійною силою суспільного розвитку» в умовах, коли «реальна турбота про людину, правовий захист особистої гідності кожного громадянина – одне з найважливіших завдань сьогodення» [7, 3]. А тому «формування гідності – це усвідомлення людиною вимог суспільства, контроль за своїми думками і вчинками, їх аналіз і самооцінка», коли «людина з почуттям власної гідності відповідає перед собою і, таким чином, перед суспільством, перетворюючи її на саморегулятор людської поведінки, на моральне суспільне надбання» [7, 4]. У цьому і полягає сутність формування у суспільстві сучасного уявлення щодо ролі та місця гідності в нових соціально-філософських засадах комунікативної етики. Саме через це А.Єрмоленко наголошує на тому, що «комунікативна, чи дискурсивна етика репрезентує собою методологічний поворот від класичної парадигми філософії свідомості до пост-класичної парадигми філософії комунікації, відкриваючи шлях подолання «методичного соліпсизму» в обґрунтуванні етичних норм на основі принципу справедливості та досягнення взаєморозуміння», коли «набувають нового значення» такі поняття, як: «відповідальність», «справедливість», «рефлексія», «зрілість» та «суверенність особистості», «обов'язок та сумління», «людська гідність», отримуючи нове, інтерсуб'єктивне забарвлення», при цьому «у методологічному аспекті постає завдання мовно-

прагматичної трансформації трансцендентальної постановки питання за допомогою теорії мовленнєвої дії», де «трансцендентальна прагматика... характеризується тим, що за вихідний пункт філософування, а отже, й методологічний принцип обирається повсякденне мовне спілкування між людьми» [4, 9, 19–20]. Погоджуючись з точкою зору цього дослідника стосовно того, що основними елементами комунікативної філософії залишаються дискурс та мовне спілкування між людьми, пропонуємо змістити акценти на посилення ролі мов для комунікацій на глобальному рівні, оскільки «використання іноземної мови не проходить для людей безслідно», адже «будь-яка мова має під собою культурний шар пізнавальних, нормативних і навіть емоційних конотацій» [8, 10], тобто розширює в цілому весь життєвий світ людей, які спілкуються завдяки знанням іноземних мов. Так, П.Бергер та С.Хатінгтон, досліджуючи «багатогранність глобалізації», підтверджують роль мови, відзначаючи ту обставину, що саме «мова відіграє роль основного фактора поширення культури» [8]. Отже, збільшення знання кількості мов тільки поширює комунікативні можливості щодо нових знань, культури, життєвого світу, тим самим сприяючи підвищенню загального рівня освіченості, що набуває поширення в умовах подальшої глобалізації. Водночас зауважимо, що за сучасних умов «інформаційної революції» та інформаційного етапу розвитку суспільства відбуваються кардинальні зміни у формах, методах та інструментах, які сьогодні використовуються у мовній комунікації та дискурсі за умови розширення меж віртуального світу (кібернетичного простору), коли на заміну засобів масової інформації приходять засоби масової комунікації та соціальні медіа, а також соціальні мережі тощо. Що й створює передумови появи нових можливостей (майданчиків) донесення до суспільства окремих думок, позицій точок зору (аргументів), коли насправді виникають умови проведення дискурсу з будь-яких питань, які турбують суспільство та/чи владу. Досліджуючи етичні виміри комунікативної філософії, К.-О. Апель наголошує насамперед на непередбачуваних наслідках нашої «колективної діяльності, пов'язаної з наукою, індустріальною технікою і господарськими транзакціями». Він зазна-

часе, що «людські взаємостосунки, які належать до сучасних світових комунікацій, стали непроглядними, анонімними та незбагненними», а тому «глибинну, надзвичайно важливу основу слід шукати у відчутті надмірної вимоги, яка сьогодні висувається перед більшістю людей згідно з необхідністю нової, постконвенціональної планетарної моралі співвідповідальності» [1, 404]. За таких умов суспільство опиняється перед непростю дилемою, що стосується прийняття колективних рішень та несення колективної відповідальності та стосується всіх індивідів в умовах «кібернетичної реальності» (так званого віртуального простору), де присутній високий рівень анонімності, а отже, спостерігається диспропорція щодо «прийняття колективних рішень та несення колективної відповідальності». На нашу думку, основним критерієм тут може виступати рівень охоплення (залучення) окремих індивідів/громадян до участі у «прийнятті колективних рішень» та одночасному «несенні колективної відповідальності». Саме в означеному сенсі стає зрозумілою теза К.-О. Апеля про те, що відбувається перехід «спрямованості дискурсивної етики як спрямованої у майбутнє етики відповідальності», де використання «спільної відповідальності» стає запорукою «згоди з усіма членами ідеальної аргументативної спільноти» в умовах так званого дискурсу «ідеальної комунікативної спільноти» та «реальної комунікативної спільноти», коли «кожний окремий суб'єкт у змозі досягти трансцендентальною рефлексією (бо це не є самоочевидним), що він в серйозному та щирому мисленні. Тобто, коли він справді щось прагне аргументативно довести самому собі, він вже комунікує відповідально, бо вже неодмінно належить до реальної і водночас до ідеальної комунікативної спільноти (яка контрфактично передбачається) як рівноправний і в принципі рівновідповідальний член» [1, 401]. Такий перебіг подій стає можливим в умовах змін реальних та теоретичних вимірів питань свободи, толерантності, а також морально-етичного стану, людської гідності, що відбуваються як на персональному, так і на соціальному рівні.

Ю.Габермас, розглядаючи «концепт людської гідності» в контексті істотних змін нашого сучасного буття, намагається це робити

крізь призму з'ясування того, «чи є «людська гідність» виразом для змістовного нормативного поняття, з якого права людини можуть бути виведені за допомогою специфікації і категоризації заповіданої шкоди, чи йдеться про «порожнє, ще незаповнене позначення для каталогу окремих, далеких від взаємозв'язку, прав людини», відзначаючи при цьому, що «нормативним джерелом сучасних базисних прав людини є ідея людської гідності», оскільки «повага до людської гідності кожної особи забороняє державі використовувати будь-якого індивіда лише як засіб, хоча б при цьому метою був порятунок життя багатьох інших осіб», адже «правовою суттю захисту людської гідності... з одного боку», є «самоповага», а з іншого – «соціальне визнання міжнародного статусу демократичного громадянства» [9, 66]. Таким чином, Ю.Габермас, осмислюючи ідею прав людини через інституалізацію принципу людської гідності, наголошує, що «людську гідність» слід вважати не просто класифікуючим виразом, своєрідним муляжем, за яким ховається безліч різних феноменів, а насамперед тим моральним «витоком», «каталізатором», яке поняття гідності відіграє в розумно-моральній і формально-юридичній композиції прав людини», а тому «гідність людини, яка всюди і для кожного є однаковою, обґрунтовує невіддільність базисних прав» [9, 68]. Загалом тлумачення Ю.Габермасом питань прав людини та людської гідності за сучасних умов свідчить про те, що на тлі зростання рівня розвитку людства (освіти, освіченості, розширення «життєвого світу») названі питання не лише не втрачають своєї актуальності, а навпаки стають дедалі більше затребуваними. І це не зважаючи на технократичність суспільства, появу штучного інтелекту, поширення Інтернету речей, інформатизацію всіх сфер суспільства тощо. Підтвердження цього можна знайти у роздумах Ю.Габермаса над питаннями трансформації стосовно людської гідності, проведених ним у відомій статті «Концепт людської гідності і реалістична утопія прав людини». Так, дослідник наголошує, що питання гідності почало інституалізовуватися лише після другої світової війни, в якій людство пережило концтабори смерті, холокост та інші дії, які ідуть врозрід із правами людини, людською гідністю тощо.

Розглядаючи далі поняття гідності, Ю.Габермас зазначає, що в межах «сучасного правового поняття гідність людини пов'язано зі статусом, який громадяни отримують лише всередині самотворення політичного порядку», при цьому «гідність, яка наділена державно-цивільним статусом, підживлюється республіканською повагою до демократичного зусилля і відповідною орієнтацією на загальне благо», а «громадяни є тут адресатами лише в аспекті користування правами, що захищають людську гідність, і лише в тому випадку, якщо вони взагалі потрудилися над створенням і підтримкою політичного порядку, що ґрунтується на правах людини» [9, 71–72]. Що стосується розуміння «потрудилися над створенням і підтримкою політичного порядку, що ґрунтується на правах людини», то як засвідчує історія людства, майже в усі часи людина вела боротьбу за свої права. Як відзначає К.-О. Апель, «лише етика, яка обґрунтовується принаймні також трансцендентально-прагматичною рефлексією на основі прав і обов'язків усіх членів ідеальної комунікативної спільноти, в змозі обґрунтувати солідарність через рівноправність і співвідповідальність усіх членів ідеальної комунікативної спільноти людства» [1, 412]. Простим прикладом «етики відповідальності» може бути група альпіністів, які спільними зусиллями долають схил за умови, що кожний окремий член команди несе відповідальність за інших, коли всі можуть покласти на всіх. А тому, фокусуючи цей приклад на рівень всього суспільства, можна відзначити, що таким «подоланням висоти» є проблема самозбереження людства через екологію, ядерне та бактеріологічне озброєння, кліматичну зброю тощо. Незважаючи на незворотність процесів глобалізації та універсалізації суспільства не можна не відзначити, що до їх повного настання ще далеко, завдяки сучасній реальності, яка дає нелінійний розвиток в умовах посилення тиску технократичної складової сучасного розвитку суспільства. Щодо цього К.-О. Апель стверджує, що «головною проблемою нагальної сьогодні планетарної етики відповідальності є те, що вона має бути здатною якось покласти край невідповідності між величезним потенціалом і поширенням технічної діяльності (Machenkönnen) і конвенціональною мораллю людини» [1, 410]. Вказане твердження

набуває дедалі більшої актуальності за сучасних умов, де раціональність продовжує домінувати над етикою (почуттями, мораллю, духовністю), а людина усі свої дії починає вчиняти, керуючись тільки розумом, раціональністю та прагматизмом, перетворюючись на бездушний механізм (робота), що є не припустимо, враховуючи духовну складову людини. А.Єрмоленко, досліджуючи «етику відповідальності і соціальне буття людини» відзначає, що істотні світоглядні та смислові зрушення не лише супроводжуються появою нових суперечностей та конфліктів, а й сприяють формуванню нових цінностей та сенсів подальшого розвитку суспільства, враховуючи роль «парадоксу раціоналізації», який набув поширення в сучасних моделях посттрадиційного, постіндустріального та інформаційного суспільства. Таким чином, сучасним постфактом реальності є відхід від раціонального технократичного розвитку. Споглядається нівелювання «культу грошей», а це виступає передумовою появи нових «тенденцій аксіологізації, етизації і «рекультивації» економічної теорії, соціології і філософії», коли «на місце «людини економічної», а потім і «людини соціологічної» дедалі більш впевнено стає фігура «людини етичної» [3, 6]. Так, саме нова глобальна природа людської діяльності стала підставою для визнання нової етики, де осердям останньої, цілком природно, стала необхідність колективної відповідальності в її глобальному вимірі. А це, «своєю чергою, вимагає досягнення взаєморозуміння в оцінках нормативних стандартів або інтерсуб'єктивного узгодження основоположних принципів етики відповідальності», оскільки «в створенні такої універсальної етики, норми і цінності якої стали б орієнтирами сучасного суспільного розвитку, представники комунікативного напрямку вбачають вихід із кризи «науково-технічної цивілізації» [3, 16]. А тому таким «глобальним фактором» постає захист природи, довкілля в умовах екологічної кризи, яка розвивається сьогодні на глобальному рівні і тим самим починає загрожувати фізичному виживанню людства взагалі, адже «екологічна криза – це не просто криза довкілля, це свідчення кризи людини і суспільства загалом, їхніх ціннісних орієнтацій і моральних норм» [5, 15]. Саме через цю обставину ми мусимо говори-

ти не просто про актуалізацію екологічної тематики, а про виникнення відповідно соціальної етики, яка дістала назву «екологічна етика». Так, Г.Йонас «у пошуках етики для технологічної цивілізації» відзначав: «Нова земля (Neuland) колективної практики, якої ми дісталися завдяки високим технологіям, залишається ще нейтральною територією (Niemaandsland) для етичної теорії» [6, 7]. Оскільки «екологічна криза є універсально-онтологічною кризою, яка загрожує буттю як такому та його цілісності взагалі, тому тільки людина має світ як цілість, цілість усього буття», а отже, «знищуючи своє довкілля, вона знищує й саму себе, а знищуючи себе, знищує і саму цю цілість» [5, 15]. Розглядаючи питання впливу людини на природу Г.Йонас відзначає: «дика» природа, що її людина не змінила і не використовує, і є «олюдненою», тобто тільки вона й промовляє до людини; тим часом природа перетворена на її служницю, стає «відлюдненою» і «тільки вбережене життя розкриває себе» [6]. Прикладами можуть слугувати величезні ферми, де тварини фактично перетворюються на машини з виробництва м'яса, молока, яєць, шерсті, втрачаючи при цьому взаємозв'язок із природою. І навпаки, збережені місця для дикої природи на планеті виступають гармонійним продовженням сучасних урбаністичних конгломерацій мегаполісів. Своєю чергою учень Г.Йонаса, К.-О. Апель у своїй доповіді, присвяченій «екологічній кризі як виклику дискурсивній етиці», доводить тезу про те, що «дискурсивна етика може бути адекватною відповіддю на виклики екологічної кризи», адже йдеться про «відповідь організованої колективної відповідальності людства на критичну ситуацію, яка є результатом наслідків і побічних наслідків колективної діяльності (Aktivität) людей» [2, 413]. Так, на питання екологічної етики впливає сучасний стан речей, оскільки в розвинених країнах громадяни повсюдно залучаються до екологічних проектів спасіння флори та фауни, а при цьому в них самих проживає певний відсоток людей, яких навіть треба більше рятувати, ніж тварин і рослин.

Іншим важливим аспектом сучасного розвитку людства є втручання у природні процеси створення/появи/народження людини шляхом зміни генетичних процесів, що створює передумови от-

римання людей із вже запрограмованими рисами, що веде до втрати «неповторної» особистості, яку створює природа. Саме на це звернув увагу Ю.Габермас у своїй ще малодослідженій праці «Майбутнє людської природи», оскільки «як тільки дорослі почнуть розглядати бажаний генетичний арсенал нащадків як продукт, форму якого можна змінювати, придумуючи на власний розсуд відповідний дизайн, вони почнуть використовувати щодо власних творінь, отриманих в результаті генетичної маніпуляції, такий тип управління, який вторгнеться в соматичні основи спонтанного ставлення до себе і етичної свободи іншої особи; цей тип управління, як уявлялося раніше, припустимо лише по відношенню до речей, але не по відношенню до інших людей» [10, 24]. Таким чином, людство може постати перед загрозою «знищення» себе як особистостей, які втратять такі важливі риси, як свобода (фізична/суспільна), гідність, толерантність.

Підсумовуючи наші розвідки щодо трансформацій концепту людської гідності в сучасній комунікативній філософії, відзначимо, що значними каталізаторами впливу на людську гідність виступають сучасні техногенні фактори розвитку суспільства, які кардинально вплинули на зміни «морально-етичного» ландшафту суспільства, свідками якого ми стаємо сьогодні. Так, на сьогодні людство досягло такого стану, коли воно практично стало володарем усього всесвіту (досягло планетарних масштабів та постійно збільшує вплив на природу та навколишнє середовище), але при цьому ще не до кінця усвідомлює, що планета Земля не така вже й велика і є домівкою для всіх. Отже, питання глобальної екології сприяло подальшій трансформації дискурсу аргументативної етики в екологічну етику та появі «екологічної комунікації» та «екологічного дискурсу». Також роботи з генетики (програмування та маніпуляції з генофондом «новонароджених»), створюють передумови свідомого втручання (маніпулювання) у майбутнє людства шляхом створення людей уже з готовими певними рисами поведінки. Крім того «паралельний» розвиток моралі та свободи в умовах знаходження суспільства по різні боки «справедливого суспільства» (дуже бідні і дуже багаті), створює засади поглибленого усвідомлення необ-

хідності прийняття колективних рішень, несення колективної відповідальності за глобальні питання збереження існування людства на планеті Земля. Процес цього збереження має враховувати істотний взаємозв'язок питання справедливості та проблеми людської гідності в процесі розподілу матеріальних та духовних ресурсів, можливості створення реальних, дієвих передумов для подолання сучасних викликів та нагальних екологічних, економічних та морально-етичних проблем. Послідовне реконструювання соціально-філософської складової сучасної комунікативної філософії свідчить про плідність запропонованого нею методологічного принципу осмислення концепту людської гідності, людського буття загалом за сучасних умов розвитку суспільства.

А з огляду на те, що стрімкий та глобальний розвиток суспільства створює нові виклики та загрози, які стосуються свободи та гідності людини, залишається актуальним подальше осмислення концепту людської гідності в сучасній практичній філософії.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Апель К.-О.* Дискурсивна етика як політична етика відповідальності у ситуації сучасного світу // *Ермоленко А.М.* Комунікативна практична філософія. Підручник. – К.: Лібра, 1999. – 488 с. – С. 395–412.
2. *Апель К.-О.* Екологічна криза як виклик дискурсивній етиці // *Ермоленко А.М.* Комунікативна практична філософія. Підручник. – К.: Лібра, 1999. – С. 413–454.
3. *Ермоленко А.Н.* Этика ответственности и социальное бытие человека (современная немецкая практическая философия). – К.: Наукова думка, 1994. – 198 с.
4. *Ермоленко А.М.* Комунікативна практична філософія. Підручник. – К.: Лібра, 1999. – 488с.
5. *Ермоленко А.М.* Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи. Монографія. – К.: Лібра, 2010. – 416с.
6. *Йонас Г.* Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. Пер. з нім. – К.: Лібра, 2001. – 400 с.
7. *Кравченко П.* Гідність людини як ціннісний принцип її соціального буття [Електронний ресурс] / – Режим доступу : <http://www.dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/.../KRAVCH.pdf>

8. Многоликая глобализация. Культурное разнообразие в современном мире / Под ред. П.Бергера и С.Хантингтона. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 379 с.
9. *Хабермас Ю.* Концепт человеческого достоинства и реалистическая утопия прав человека // Вопросы философии : науч.-теоретич. журнал. – 2012. – № 2. – С. 66–80.
10. *Хабермас Ю.* Будущее человеческой природы. Пер. с нем. – М.: Издательство «Весь Мир», 2002. – 144 с.

Петренко М.О. Концепт людської гідності в сучасній комунікативній філософії.

У статті, насамперед у контексті методологічного повороту від філософії свідомості до філософії комунікації, досліджено вплив техногенної, інформаційної складової сучасного етапу розвитку суспільства на всі його сфери, що супроводжується змінами в ставленні до людини з її економічними та морально-етичними потребами. При цьому виокремлено основні сучасні фактори, які істотно впливають на зміни в осмисленні проблеми людської гідності: «інформаційна революція», генетичні дослідження, соціально-економічні та екологічні проблеми. У статті з'ясовано, що класики сучасної комунікативної філософії К.-О. Апель, Ю.Габермас, Г.Йонас наголошують на трансформації дискурсивної етики в річище етики соціальної та екологічної, плідності подальшого осмислення проблем свободи та відповідальності, людської гідності. А це своєю чергою сприяє усвідомленню суспільством необхідності персональної і колективної відповідальності (етики відповідальності), що можливо лише за умов повноцінної участі в означених процесах усіх громадян, розвитку справедливої, правової держави. У статті доведено істотний взаємозв'язок питання справедливості та проблеми людської гідності в процесі розподілу матеріальних та духовних ресурсів, можливості створення передумов для подолання сучасних викликів та нагальних екологічних, економічних та морально-етичних проблем. Послідовне реконструювання соціально-філософської складової сучасної комунікативної філософії свідчить про плідність запропонованого нею методологічного принципу осмислення концепту людської гідності, людського буття загалом за сучасних умов розвитку суспільства.

Ключові слова: комунікативна філософія, екологія, генетика, соціальна етика, екологічна етика, свобода, відповідальність, колективна відповідальність, людська гідність.

Petrenko M. Concept of human dignity in modern communicative philosophy.

In the article, first of all, in the context of the methodological turn from philosophy of consciousness to the philosophy of communication, the influence of the technogenic, informational component of the present stage of the development of society on all its fields is investigated, accompanied by changes in relation to the person with its economic and moral and ethical needs. In this case, the main modern factors, which significantly influence the changes in understanding the problems of human dignity: «information revolution», genetic research, socio-economic and environmental problems are distinguished. It is found out in the article, that the classics of modern communicative philosophy K.O. Apel, J.Gabermas, G.Jonas emphasize the transformation of discursive ethics into the stream of ethics of social and ecological, fruitfulness of further understanding of the problems of freedom and responsibility, human dignity. And this, in turn, promotes the awareness of the society of the need for personal and collective responsibility (ethics of responsibility), which is possible only in conditions of full participation in the specified processes of all citizens, the development of a just, rule-based state. The significant relationship between the issue of justice and the problem of human dignity in the process of distributing material and spiritual resources, the possibility of creating prerequisites for overcoming modern challenges and pressing environmental, economic and moral and ethical problems are proved in the article.

The consistent reconstruction of the socio-philosophical component of modern communicative philosophy testifies to the fruitfulness of the methodological principle proposed by it to comprehend the concept of human dignity, human being in general in the present conditions of the development of society.

Key words: communicative philosophy, ecology, genetics, social ethics, ecological ethics, freedom, responsibility, collective responsibility, human dignity.